

Makale / Article

Makale Gönderim Tarihi: 8 Ekim 2019

Makale Kabul Tarihi: 20 Kasım 2019

İmam Efendi'nin *Sohbetnâme* Adlı Eserinde Hadis ve Sünnetle İlgili Ele Alınan Bazı Konular İle Hadis Kullanım ve Yorum Örnekleri

Mustafa Tař*

Özet

İmam Efendi olarak bilinen Osman Bedrüddin Erzurümi (ö. 1924) belli dönemlerde irşad vazifesi için Palu ve Harput'ta yaşamış âlim ve mutasavvıf bir şahsiyettir. Onun *Sohbetnâme* adlı eseri sohbetleri esnasında söylediklerinin yazıya geçirilmesi ile oluşmuştur. İmam Efendi'nin sohbetlerinde âyet ve hadis-i şerifleri meslek ve meşrebinin gereğine göre yorumladığı görülmektedir. Âyet ve hadislerin zâhir hükümleri bâki kalmakla beraber İmam Efendi tarafından bunlara geniş bir görüş, ince bir zevk ve anlayışla yeni yorumlar getirilmiştir. İşte bu çalışmada mezkûr eserde kullanılan hadisler ve yorumlarından örnekler tespit edilerek bu verilerin kaynaklardaki bilgilerle mukayesesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İmam Efendi, *Sohbetnâme*, hadis yorumu, tasavvuf.

The Examples of Imâm Efendi's Hadith Usage and Interpretation in His Work *Sohbetnâme*

Abstract

Osman Badruddin Erzurümi, known as Imâm Efendi, was a scholar and sufi who lived in Palu and Harput for his duty of spiritual and ethic guidance. His work *Sohbetnâme* was composed based on his sayings during conversations and sermons. He interpreted the verses and *ahâdith* in accordance with his *maslak* and *mashrab* during these conversations and sermons. While staying loyal to the apparent meaning of verses and *ahâdith* he also gave new insightful and sophisticated interpretations. In this paper, the examples of his hadith interpretations are compared with those in classical sources.

Keywords: Imâm Efendi, *Sohbetnâme*, hadith interpretation, tasawwuf.

* Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri,
m_tas23@hotmail.com, orcid.org/0000-0001-9730-3291.

Giriş

İnsanlık tarihinde ön plana çıkan mümtaz şahsiyetlerin yetiştiği inkâr edilemez bir gerçektir. Böyle kişiler yaşadığı toplumlarda önemli görevler üstlenmiş, hayırla yad edilmişlerdir. Bu çalışmada aktarılan nitelikteki kişilerden birisi olan İmam Efendi'nin hadis yorumları ele alınmıştır. Önceki dönemlerde yaşamış ulemanın çalışmalarını incelemek, metotlarını araştırmak ilmi araştırmalarda geleneğe verilen önemin bir tezahürüdür. Ayrıca bu ilmi birikimi devam ettirmenin bir işareti olarak kabul edilebilir.

Asıl ismi Osman Bedrüddin olan İmam Efendi Erzurum'da doğmuş olmakla birlikte önce Palu ve Çemişgezek'e daha sonra da Harput'a yerleşmiştir. Bu çalışmanın asıl konusu olan İmam Efendi'nin *Sohbetnâme* adlı eserinde kullandığı hadisler ve bu hadislerle ilgili yaptığı bazı yorumlara yer vermeden önce, kısaca hayatı ve ilmi kişiliği hakkında bilgi verilecektir.¹

Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

İmam Efendi Harput'ta bulunan velilerden bahsedilince ilk akla gelenlerden birisidir. Babası Süleymân Sükûtî Efendi, hocası Osman Bedrüddin Şirâzî'nin ismini teberrüken oğluna vermiştir. 1858 yılında² Erzurum'da doğmuştur. Annesi Esmâ hanımdır. Çocukluğu hakkında fazla bir bilgi olmamakla birlikte babasının dinî, ahlâkî ve tasavvufî terbiyesi altında yetiştiği söylenmiştir. Kur'ân'ı Kerim okumayı çok erken yaşlarda öğrenmiş ve hafız olmuştur. On yaşından itibaren o devirdeki öğrenim usulüne uygun olarak sarf-nahiv, emsile, bina, maksud, avamil, izhar ve belağat gibi alet ilimleri yanında tefsir, hadis ve fıkıh kitaplarını okuyup öğrenim safhalarını başarıyla tamamlayarak âlim hüviyetini iktisap etmiştir.³

1877-1878 yıllarında Erzurum'un zor günler yaşadığı bilinmektedir. 93 Harbi diye anılan çarpışmalar, arzu edilmeyen bir seyir takip etmiş ve ordu kumandanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa Erzurum Kalesi'ne çekilerek, Ruslara karşı bir müdafaa hattı tesisine çalışmıştır. Harbin neticesine büyük ölçüde tesir edecek olan bu müdafaa ile sonunda düşündüğü taarruz için Erzurum halkının maneviyatını yükselterek, ordu ile birlikte onları da topyekûn bir karşı koyuşa hazır hale getirmenin gayreti içinde olmuştur. İşte böyle bir gün ve ortamda, halkta beklenen heyecan patlamasını meydana getirecek bir kıvılcıma ihtiyaç duyulmuştur. Nihayet, 8 Kasım 1877 günü sabah namazı vakti yaklaştığında Ayazpaşa Câmii'nin minaresinden okunarak dalga dalga bütün Erzurum'a

1 Makalede, eserde kullanılan hadislerden yalnız bir kısmı ele alınmıştır. Eserdeki bütün hadislerin tahriri ve yorumları ise daha geniş çalışmaların konusu yapılacaktır.

2 Bazı kaynaklarda 1856 ya da 1850 yılı da geçmektedir.

3 Günerkan Aydoğmuş, *Harput Kültüründe Din Âlimleri*, (Elazığ: Manas Yayınları, 2009), 136; Bünyamin Erdem, *Şeyh Mahmud-u Sâmîni Hazretleri*, (Elazığ: Örnek Ofset, t.y.), 167-168.

yayılan bir ezan sesi beklenen kıvılcım olmuştur. Her zamankinden çok farklı bir şekilde okunan ve tesir eden bu sabah ezanı ile Erzurum galeyana gelerek, evvelâ Ayazpaşa Câmii'ne ve namazdan sonra da evinde tüfek, tabanca, bıçak ve kılıç cinsinden ne bulursa alarak cepheye koşmuştur. Galeyana gelmiş olan Erzurum halkının da katılmasıyla, ordu Erzurum'a kadar gelmiş Rus kuvvetlerine karşı taarruza geçerek, onları perişan bir şekilde geri çekilmeye ve kaçmaya mecbur bırakmıştır. O gün, sabah namazı vakti, okuduğu ezanla Erzurum halkını ateşleyen Hafız Osman Bedrüddin'dir. Ruslar'ın Erzurum'a saldırmaları ile gerçekleşen savaşta maddi manevi hizmetlerinden dolayı o, yirmi sekizinci alayın üçüncü tabur imamlığına tayin edilmiştir.⁴

Harp sonrası taburuyla birlikte Diyarbakır'a gelen İmam Efendi 1882 yılında bir gece rüyasında Elazığ'ın Palu kazasına gitmek emrini almıştır. Ertesi sabah kışlasından izin alarak rüyasında kendisine verilen adrese koşmuştur. Orada Nakşibendî şeyhlerinden Mahmud Sâmîni hazretleri bulunmaktadır. Ondan icazet almış ve halkı irşad etmiştir. Daha sonra Çemişgezek'te on beş yıl kalıp irşad faaliyetlerine devam etmiştir. 1909 yılına kadar orada kalmıştır. Bundan sonra şeyhi Mahmud Sâmîni hazretlerinin tavsiyelerine uyarak Harput'a yerleşmiş ve kendisini tamamen ilme ve tasavvufa vermiştir. Harput'ta bulunduğu dönem hayatındaki en feyizli yıllar olmuştur. Kurşunlu Câmii'nde vaaz ve sohbetler yaparak irşad faaliyetlerine devam etmiştir. 1911 yılında hacca gitmiş dönüşte yine aynı vazifesine devam etmiştir.⁵

İmam Efendi, Seyyit Taha Efendi'nin oğlu Seyyit Ubeydullah, Küfrevî Şeyh Muhammed Efendi, Gümüşhaneli Ahmed Ziyaeddin Efendi (ö. 1893) ve Erzincanlı Vehbî Hayatî (Terzî Baba) gibi zatlarla sohbet edip onlardan feyiz almıştır. İmam Efendi âlim, fâzıl, zeki, ifadesi düzgün, hafızası oldukça kuvvetli bir Nakşibendi şeyhi olarak zikredilmiştir. *Gülzâr-ı Sâmîni* ismiyle *Mektûbatı*, *Sohbetnâmesi*, *Gülbin-i irşâd* ve *Mecâlisi Sâmîniye* adlı kasidesi onun bilinen eserleridir. Bu eserlerin hem ilim hem de aşk yönü dikkatleri çekmiştir. 17 Ekim 1924 yılında vefat etmiş olup türbesi Harput Meteris mezarlığının üst tarafındadır.⁶

4 Mehmet Soysaldı, "İmam Efendi'nin Öğretilerinde Tasavvufî Yorumlar", *Fırat Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, Elazığ, (14-16 Mayıs 2015), 64.

5 Nevzat Ülger, "Harput'ta Yetişen İlim Adamları (Yukarı Şehir'in Işık İnsanları)", *Fırat Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, Elazığ, (14-16 Mayıs 2015), 394; Soysaldı, "İmam Efendi'nin Öğretilerinde Tasavvufî Yorumlar", 64.

6 Hayatı hakkında bk. İmam Efendi, *Sohbetnâme*, haz. Cemalettin Emiroğlu, (Ankara: Gelişim Matbaası, 1983), 1: 11-13; Erdem, *Şeyh Mahmud-u Sâmîni*, 167-168; Soysaldı, "İmam Efendi'nin Öğretilerinde Tasavvufî Yorumlar", 63-65; Enver Türkmen, *Osman Bedrüddin Erzurumi'nin Gülzâr-ı Sâmîni'sinde Bulunan Âyetlerin Tasavvufî Yorumları ve Rûhu'l-Beyân Adlı Tefsirle Karşılaştırılması*, (yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, 2007), 6-8; Ahmed Başar, İmam Efendi Kimdir, <http://www.gulzarihacegandergisi>.

1.1 Tasavvufa Dair Bazı Görüşleri

Osman Bedrüddin Hazretlerinin sohbeti, âdetâ ölü ruhlara can bahşeden bir iksir olarak görülmüştür. Allah'ın sevgili kullarıyla yapılan sohbetin değerine işaret eden Erzurûmî, onlarla bir nefes sohbet etmenin çok hayırlı olduğunu ifade etmektedir. Ashâbın Allah Resûlü ile sohbeti onları o yüce makâma ulaştırmıştır.⁷ Sohbetlerinde en çok üzerinde durduğu konu, bir mürebbi-i hakikî eliyle nefsi terbiye ederek, insan için zararlı bir unsur olmaktan çıkarıp, nefis bir hale getirmektir. Çünkü nefis, bize Rabbi unutturmaya; ruhumuz ise, bizi Rabbe yönelmeye memur iki unsurdur. Birinin zararlı faaliyetini kontrol altına alır ve zararsız hale getirirken, diğzerinin makbul olan memuriyetini kolayca ifa edebileceği bir güce kavuşturmak, insanın nihaî kurtuluşu konusunda hayati bir ehemmiyet taşır. Allah bir kulun hayrını murad ederse onu içiyle meşgul etmek üzere bir kâmil insana sevk eder. Bu suretle onun günahlarını mağfîret eder ve kötü ahlâkını güzel ahlâka, gaflet ve unutkanlığını huzur ve ikâna, bilgisizliğini ilme tebdil buyurarak kendine layık ve vasil eder.⁸

Osman Bedrüddin'e göre, "Peygamber (s.a.v.) ve onun hakiki varisi durumunda bulunan evliyâullahın bizzat yaşayış, buyruk ve tavsiyelerine uygun bir şekilde öğrenilip yaşandığı takdirde, dünya hayatı, ma'rifetullah ve vuslât-ı ilahîyeye vesîle olur. Böyle değil de yerinde olmayan bir şekilde kullanılırsa, ahlâksızlığa ve Hakk'tan yüz çevirmeye sebep olur. Hatta insanı zevali imana kadar sürükleyip götürür" dedikten sonra; bir kalpte hem Allah hem de mahlûk korkusunun birleşemeyeceğini anlatır. Bir gün müridânından birinin suâline cevap olarak şöyle buyurur "Tasavvuf kitap satırlarından okunarak elde edilen bilgi değildir. Tasavvufa dair kitaplar, yalnız usûl ve âdâba taalluk eden şeyleri öğretir. Tasavvufun bizâtihi kendisinin tahsili, ancak bir mürşid-i kâmil'den amelî ve tatbiki bir yolla, kişinin kendi vücûd kitabını okumasıyla mümkündür."⁹

İmam Efendi'ye göre tasavvuf, kitab ve sünnet-i seniyyeye dayanan ilâhî ve rabbânî hikmetin adıdır.¹⁰ İçi, kötü ahlâktan temizlemek, iyi ahlâk ile muttasıf olmaktır ya da zâhirî ve bâtunî duyguları hıfzettir. Tasavvufun mevzusu ise; insanı gafletten sakındırıp ona huzûru dâimî hâlini kazandırmak ve bu yolla kişiyi nefsin kötü huylarından arındırıp, Mevlâ'ya lâayık bir kul haline getirmektir. Bu hüviyeti ile tasavvuf iş, yaşayış, hâl ve ahlâk'tır, Bu işi, hâli ve

com/component/k2/imam-efendi-kimdir.html (eriş. tar. 3 Haziran 2018); Nazmi Özerol, *Şeyh Osman Bedreddin Divançesi (Sâminî Mecmu'ası)*, (Elazığ 2015).

7 İhsan Soysaldı, "Osman Bedrüddin Erzurûmî'nin (ö. 1924) Tasavvufî Şahsiyeti", *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, Elazığ, (23-25 Mayıs 2013), 405.

8 İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 92; İhsan Soysaldı, "Osman Bedrüddin Erzurûmî'nin (ö. 1924) Tasavvufî Şahsiyeti", 410.

9 Bk. İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 86.

10 Bk. İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 152.

ahlâkî öğrenmenin zaruri yolu ise, bir öğretici ve eğiticiye müracaattır. Nitekim sahâbe-i kirâm, Kur'ân-ı Kerîm ellerinde ve önlerinde olduğu halde, nefislerinin tezkîyesi ve ruhlarının tasfiyesi ile o yüksek ahlâkî, yalnız Hz. Peygamber'in fem-i saadetlerinden ve sünnetinden aldılar. Onlar severek, dinleyerek, görerek ve yaşayarak öğrendiler ve öğrettiler. "Câlib-i dikkattir ki onlar, Hz. Peygamber'e "Yâ Rasulâllah, ne yapalım ki daha çok sevâba nâil olabilelim?" diye değil, "Ne yapalım ki muhabbetullah ve muhabbet-i Rasûlillâh'a daha çok mazhar ve muhatap olalım" diye sual ederlerdi."¹¹

2. *Sohbetnâme*'de Hadis ve Sünnetle İlgili Bazı Konular

İmam Efendî'nin mezkûr eserinde kullanmış olduğu hadislere geçmeden önce Hz. Peygamber'e itaat, sünnete ittiba, onun ahlâkî, sahâbenin fazileti ve onların hadis rivayeti gibi usûl kitaplarında geçen bazı konularla ilgili müellifin değerlendirmelerine yer verilecektir.

2.1. Hz. Peygamber'e İtaât

Allah'a itaat esas olduğu gibi Hz. Peygamber'e itaat de esastır. Hz. Peygamber'e itaati Kur'an'la sınırlamak âyetlerin doğasına aykırıdır. Bu konu ile ilgili bazı âyetler şu şekildedir: "Kim Peygamber'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur."¹² "Peygamber size neyi verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan sakının."¹³ İmam Efendî'ye göre nefis ıslah olunca sırrı mütabaat (Peygamber'e itaat sırrı) zuhur eder. Nefis bizde varken sarık sarmak, sakal bırakmak gibi dış görünüşe güvenmek işe yaramaz. Bu işin en doğrusu nefsi ıslah etmek ve Peygamber'e ittiba etmektir.¹⁴ Burada müellif dış görünüş itibarıyla Allah Resulüne benzemenin önemine vurgu yapmakla birlikte ilk önce nefsi terbiye etmenin elzem olduğuna dikkat çekmektedir.

Ashab-ı güzîn Hz. Peygamber'e cüziyyatta ve külliyyatta zâhir ve bâtında tabi olmuş; söz, iş ve hallerinde, itikad ve ahlâklarında her veçhile zât-ı hümâyunlarına uyarak büyük olmuşlardır. İnsan sûri ve manevî bütün olgunluğun aslıdır. Bu da ancak Resûlullah ve onun vâris-i tâmına tâbi olmakla mümkündür.¹⁵ Ashâb, mallarını ve canlarını ortaya koyarak Hz. Peygamber'e bağlanmaları, Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenmek ve öğretmek için çalışmaları, İslâmiyet'i yaşamak ve yaşatmak için büyük fedakârlıklar göstermeleri sebebiyle Kur'an'da "İnsanlık için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet"¹⁶ diye övülmüştür.

11 Erdem, *Şeyh Mahmud-u Sâmîni*, 169; İhsan Soysaldı, "Osman Bedrüddîn Erzurûmî'nin (ö. 1924) Tasavvuf Felsefesi Üzerine Bir İnceleme», *Tasavvuf İlmî Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, (2003), 275; Başar, *İmam Efendi Kimdir*.

12 en-Nisâ 4/80.

13 el-Haşr 69/7.

14 İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 3: 76.

15 İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 67.

16 Âl-i İmrân 3/110.

2.2. Sünnete Tâbi Olmak

“Allah Resûlünün bir sünnetini ihya etmek yüz defa lihye-i saadeti ziyaretten hayırlıdır. Bir hadiste “*Ümmetin fesadı zamanında bir sünneti ihya edene yüz şehid ecri verilecektir*”¹⁷ buyurulmuştur. İmam Efendi, Resûlullah’ı sevdiğini iddia etmelerine rağmen sünnetleri âdeta beğenmeyerek başklarının ahlâkı, meşrebi, adet ve yemeklerini tercih edenleri eleştirmiştir. Bu tür bir tavrın Hz. Muhammed’i (s.a.v.) sevmekle bağdaşmadığını ifade etmiştir. Yine ona göre Allah sevgisi Resûlullah’a olan itibar ölçüsündedir. Tâbi olmanın neticesi muhabbet ve mahbûbiyettir. Mahbûbiyetin neticesi ise günahların bağışlanmasıdır. Nitekim “*De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah bağışlayan ve merhamet edendir.*”¹⁸ âyetini hatırlatmaktadır.

2.3. Hz. Peygamber’in Ahlâkı

Hz. Peygamber’in nübüvvet görevinden önce de yüksek bir ahlâka sahip olduğu bilinmektedir.¹⁹ Nitekim Resûlullah, peygamberlik verilmeden önce ahlâkı ile toplumda temayüz etmiş, güven kazanmış ve “güvenilir Muhammed/Muhammedu’l-emîn” nitelemesine layık görülmüş bir insandı. Güzel ahlâkı hâkim kılma onun peygamber olarak gönderiliş sebeplerinden biriydi. İmam Efendi bu konuda şunu söylemiştir: “*Resûlullah’ın ahlâkı Kur’an’dı*”²⁰ hadisi, yani onun muamelesi, ahlâkı, ahvali, hülâsa içi ve dışı tamamen Kur’an’a muvafaktır demektir. Hz. Muhammed bir kitâb-ı azîz-i ilâhîdir ki bu kitabın durması o kitabın yüzünden ve o kudretin kurbet, vuslat ve kemâli de bu kitap yüzündendir.”²¹

2.4. Sahâbe’nin Fazileti

Sâhib kelimesinin çoğulu olan sahâbe, Hz. Peygamber’in sohbetine katılanlar anlamında bir terim olup iman etmiş olarak Resûl-i Ekrem’i (s.a.v.) gören ve Müslüman olarak ölen kimselere denilmiştir. Sohbet kelimesinin muhtevasında zaman ve mekân sınırlaması yoktur. Bir kimsenin biriyle sohbetinden bahsedildiğinde kısa süreli bir karşılaşma söz konusu olabileceği gibi yıllarca arkadaşlık ve dostluk yapıldığı manası da çıkabilir. Bunun yanında örfteki sohbet, biriyle uzun bir müddet arkadaşlık yapmak manasında kullanılmaktadır.²² Ehl-i

17 Taberânî, Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu’cemu’l-evsat*, thk. Târik b. İvadullah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, (Kahire: Dâru’l-Haremeyn, 1994/1415), 5: 315.

18 Âli İmrân 3/31. İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 117.

19 Kalem, 68/4.

20 Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, (Kahire: Dâru’l-hadis, 1995/1416), 5: 163.

21 İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 3: 92.

22 Hatib, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi’r-rivâye*, thk. Zekeriyya Umeyrât, (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, 2012), 50-51; İbnü’s-Salâh Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmu’l-hadis*, thk. Nüreddîn İtr, (Dimeşk:

sünnet âlimleri sahâbenin fazilet sahibi bir nesil olduğunda görüş birliğine sahiptirler. Sahâbe, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) terbiye ettiği bir nesildir. Ondan ilim, ahlâk, fazilet öğrenmiş, onun terbiyesi altında yetişmişlerdir. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in etrafında halka oluşturmuşlar, kanlarını, canlarını, mallarını onun yoluna feda etmekten çekinmemişlerdir. Bu bakımdan sahabe bir yandan Hz. Peygamber'in terbiyesi altında yetiştikleri, öte yandan İslâmiyet uğruna görülmemiş fedakârlık örnekleri gösterdiklerinden dolayı üstün ve faziletli bir nesil sayılmaya hak kazanmışlardır. Sahâbe, Kur'an'ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadislerinde övülen bir nesildir.²³

İmam Efendi'ye göre Hz. Peygamber'in amcası Hamza'yı şehid eden Vahşi'ye (ö. 23/644'ten sonra) muamelesinde garip sırlar vardır. Hz. Peygamber Vahşi'yi amcasını şehit etmesinden dolayı görmek istemez. Ancak Müslüman olmasından dolayı onu huzuruna kabul etmiştir ve o da bir kere mümin olarak Hz. Peygamber'i görmesi sebebiyle sahâbe olmuştur. Üveys el-Karânî ise Allah Resülünü göremediği için tâbiinden sayılmaktadır.²⁴ Bir başka yerde o şöyle demektedir: "Ashâb-ı güzîn ilâhî rızayı bulduklarına ve Allah da onlardan razı olduğuna göre kıyamete kadar ihsan ile bunlara tâbî olan müminlerden de Cenâb-ı Hakkın razı olacağı ve onların da Allah'dan razı olacakları açıkça emir buyurulmuştur. Allah'a hamdolsun onlara büyük ecir vardır. Şüphe yok sahâbe-i güzîn peygamberlerden sonra mahlûkâtın en üstünüdürler. Bunun sebebi asr-ı Muhammediyede ve sohbet-i Resülüllâh'da bulunarak o mahbûb-u kibriyâya uymalarının tam olmasındandır."²⁵

Dâru'l-fıkr, 2012), 293; Ali Yardım, "Ashâb Bilgisinin Temel Kaynakları ve Tirmizi'nin Tesmiyetu Ashâbi'n-Nebisi", *DEÜİFD*, İzmir, 2, (1985), 251; Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (DİA), 35: 491; a.mlf., *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, (İstanbul: İFAV. Yayınları, 2014), 28-30. İbn Hacer *el-İsâbe*'nin mukaddimesinde sahâbî tariflerini toplamış ve tahlilini yapmıştır. Bunlar için bk. İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, thk. Sıdkı Cemil el-Attâr, (Beyrut: Dâru'l-fıkr, 2001), 1: 19-20. Bu konuda ayrıca bk. M. Tayyip Okıç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, (İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1959), 23; Seyyid Muhammed Nuh, *Sahâbe Neslinin Hadis İlmine Katkıları*, çev. Mehmet Eren, (İstanbul: Ravza Yayınları, 2010), 17-30.

23 Bk. Efendioğlu, "Sahâbe", 35: 491; Yine sahâbenin sünnetteki ve hadis tarihindeki yeri ve önemi şöyle ifade edilmiştir: "Sahabe, Hz. Peygamber'in ebedi âleme göç edinceye kadar onunla birlikte olan, onun tebliğatını, sözlerini, nasihatlarını işiten, hareketlerini gören, emirlerini ve tavsiyelerini can kulağıyla dinleyip yerine getiren müminlerdir. Bu itibarla sünnetin râvileri olmuşlardır. Sünneti aksettiren hadisleri Hz. Peygamber'den öğrenmişler, yeri geldiğinde kendilerinden sonraki tabiiiler nesline rivayet etmişlerdir. Bundan dolayı sahâbenin hadis tarihinde son derece önemli yeri vardır. Faziletleri aklen ve naklen sabittir." Bununla ilgili olarak bk. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: TDV. Yayınları, 1996), 335-336.

24 İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 27.

25 İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 67.

2.5. Dört Halifenin Az Hadis Rivayet Etmesi

Sahâbilerin değişik sayıda hadis rivayet etmiş olmalarının tabii olarak farklı sebepleri vardır. Öncelikle sahâbilerin sünnet bilgisi rivayet ettikleri hadis sayısı ile ölçülemeyeceği bilinmelidir. Zira hadis rivayeti konusuna etki eden pek çok sebep bulunmaktadır.²⁶ İmam Efendi'ye göre Hz. Ebûbekir (ö. 13/634) ashâbın en üstünü ve en faziletli olduğu halde diğer ashâba göre fazla hadis rivayet etmemiştir. Yine kendilerinden keşif ve keramet de sudur olunmamıştır. Bunun sebebi onun Hz. Peygamber'in sohbetinden bir an olsun ayrılmayıp, sürekli ondan ilim ve hikmet alması ve kendilerinin maneviyeye ve bâtinîyeye ile meşgul olmalarıdır. Bir de herkes ona serbest ve kolay yaşanamamıştır ki ondan hadis rivayet etsin.²⁷ Kaynaklarda dört halifenin yönetim işiyle meşgul olmaları az hadis rivayet etmelerinde etkili olduğu zikredilmektedir.²⁸

İmam Efendi'nin hadis ve sünnetle ilgili olarak bazı konular hakkındaki değerlendirmelerinden sonra onun bazı hadislerle ilgili yorumları aşağıda yer alacaktır. Bilindiği üzere zühd ve tasavvufun bir ilim ve hayat tarzı olarak İslâm müesseseleri arasında yerini alması, bu ilim mensuplarının kendi görüş, yaşayış ve düşüncelerini teyid maksadıyla Kur'an ve hadisten deliller aramaya yönlendirdi. âyet ve hadislerde o anlam yoksa nasları o görüş istikametinde te'vil etmeye başladılar. Mutasavvıfların hadislerle olan ilgileri ilk devirlerde hadis rivayeti ve bu rivayetlerin nasihat vesilesi olarak değerlendirilmesi tarzında iken daha sonraları işârî anlamda şerh şeklinde ortaya çıkmıştır.²⁹

3. Hadis Yorumları

İmam Efendi'nin *Sohbetnâme* eserinde kullanmış olduğu bazı hadisler ve bu hadislerle ilgili olarak yapmış olduğu yorumlarından bir kısmı aşağıda sırasıyla ele alınacaktır.

"Mümin müminin aynasıdır."³⁰ Bu hadis ile ilgili İmam Efendi'nin yorumu şöyledir: "Müminler, iktisâbî kemâl ve envârda, insânî hakikatlerde ve İslâmî yüceliklerde, kemâl ve faziletler hususunda birbirlerine aynesi (örnek) olmalıdır. Kötü örnek olmamalıdır. Diğer bir anlamı da mümin esmâî ilâhiyeden bir ismi celildir. Demek ki bu mümin kul, esmâî ilâhiyeden olan mümin ismine

26 Bk. İsmail Lütü Çakan, *Hadis Usûlü*, (İstanbul: İFAV. Yayınları, 2009), 75; Mustafa Karataş, *Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Sayısı*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 138.

27 İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 3: 66.

28 Çakan, *Hadis Usûlü*, 75; Karataş, *Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Sayısı*, 138.

29 Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevi'nin Kırk Hadis Şerhi*, (İstanbul: İFAV. Yayınları, 1990), 13-14.

30 Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen*, (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1409/1988, "Edeb", 49.

bir âyinedir.”³¹ Buna göre müslüman Allah'ın isimlerinden mümin isminin yansımadır. Burada Şârî'nin vafettiği diğerine kardeş kılınmış olan müminler, tek bir ceset gibidir. Birini sevindiren şey diğerini de sevindirir, birini üzen durum diğerini de üzer. Bir bina gibi dünya ve ahiret hallerinde kardeşinin yardımcısı olur. Hatasını gördüğünde düzeltmeye çalışır ve gizler.³²

“*Ameller niyetlere göredir.*”³³ Amellerin değeri halis niyetledir. Niyet, bir işi Allah rızası için yapmayı kalpten geçirmektir. İş ya kalble ya dille veya diğer organlarla yapılır. Kalbimizle yaptığımız işler, niyet ve düşüncelerimizdir. Dilimizle yaptıklarımız konuşmalarımızdır. Organlarımızla yaptığımız işler de fiil ve davranışlarımızdır. Sözler ve davranışlar çoğu zaman niyete bağlı olduğu için, iyi niyet bazen başlı başına bir ibadet olur. Bu hadis insanın kazanacağı sevap ve günahlar ile yakından ilgili ve son derece önemlidir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892) ve Dârekutnî (ö. 385/995) gibi büyük âlimler bu hadisle İslâmiyet'in üçte birini anlamının mümkün olduğunu söylemişlerdir. İmam Şâfi (ö. 204/820) bu hadisin yetmiş ayrı konuyla ilgisi bulunduğunu, bu sebeple de onu din ilminin yarısı saymak gerektiğini belirtmiştir. İmam Buhârî (ö. 256/870) ise kitap yazarlara bir nasihatte bulunarak, eserlerine bu hadisle başlamalarını tavsiye etmiştir.³⁴

Bir amelden niyete göre on, yüz, üç yüz, yedi yüz, bin, yüz bin ve hesapsız sevap ve ecir alınır. Dünya ve dünya için olan nefse ait niyetlerin eciri de ona göre olur. Evliyaullah sayılı nefes ve hayatlarının kadrini bildiklerinden hiçbir amelde halis niyeti terk etmezler. Hakkı bilmek halis niyete muhtaçtır. Böyle bir niyet ise cezbe-i ilahiye yardımıyla olur.³⁵ Osman Bedrûddîn'e göre, insanın bütün niyet ve davranışları, ancak Allah için olmalıdır. Çünkü ortaya Allah için konulmayan her niyet ve harekette nefsin payı vardır. Bu itibarla, kaynağı münhasıran bedenî arzu ve isteklerimiz olan niyet ve davranışlarımızın, bizi dünyevî ve uhrevî perişanlığa sürüklemesi mukadderdir. Böyle korkulu bir perişanlıktan her iki âlemde de kurtulabilmenin yolu ve tek çaresi, mevhum varlığımız ve bu varlığa ait istek, arzu ve taleplerimizi, Hakk'ın mutlak varlığı karşısında ifâ etmek sûretiyle yalnız Allah için yaşayan, Allah için niyet ve hareket eden biri olabilmektir. Dünya

31 İmâm Efendi, *Sohbetnâme*, III, 92-93.

32 İbn Mülakkin, Sirâcuddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed eş-Şâfi, *et-Tavdîh li şerhi'l-Câmi'i's-sahîh*, (Dimeşk: Dâru'n-nevâdir, 2008), 28: 363.

33 Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fi, *el-Câmi'u'l-müsnedi's-sahîhi'l-muhtasar min umûri Resûlillâhi sallallahü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*, thk. Şu'ayb Arnaût vd., (Beyrut: er-Risâletu'l-âlemiyeye, 2011), “Bed'ü'l-vahy”, 1; İmân, 41; Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2010/1430), “İmâret”, 155.

34 M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Râşit Küçük, *Riyâzu's-Sâlihîn*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 1: 116-117.

35 İmâm Efendi, *Sohbetnâme*, 3: 163.

hayatı, işte yalnız bu yönüyle insan için mühimdir. Onun dünyaya gönderilişinde, bu hikmet gizlidir. İnsan bu hikmete bağlı şekilde yaşarsa, dünya hayatı onun âlemdeki saadet ve huzûra açılan müstesnâ bir kapıdır. Bu hikmetten uzak şekilde yaşandığı takdirde ise, dünya hayatı, bunalımlara, felâket ve perişanlığa, tedirginliklere açılan bir kapı olur. Yani idrak ve yaşayış şekline göre dünyaya huzur ve saadete veya perişanlık ve felakete sebep olur. Öyleyse âkil olan, Allah'ın bahsettiği bu imkânı, felâketinde değil, huzur ve saadetine vesile olacak şekilde değerlendirmeli ve aldattıcı şeyler peşinde harcararak, heder etmemelidir. Bunu yapabilmek ise, tabii ki, incelik ve derinliği bulunan bazı konuların bilinmesine onları, hayat ve yaşayışımızın vazgeçilmez prensipleri haline getirmemize bağlıdır. Böyle olabilmek ve böyle davranabilmek insan için pek büyük bir hünerdir. Böyle bir hünerin elde edilebilmesi ve hedeflenen neticeyi hâsıl edebilmesi ise, insanın kendi kendine tahakkuk ettirebileceği bir şey değildir.³⁶

“Siz Allah yolunda kardeşlerinizi çoğaltınız. Zira Allah Teâlâ kardeşleri arasında bir kuluna azap etmekten hayâ eder”.³⁷ Kaynaklarda bu rivayet “Siz Allah yolunda kardeşlerinizi çoğaltınız. Çünkü kıyamet günü her müminin bir şefaât hakkı vardır.”³⁸ şeklinde geçmektedir. İmam Efendi bu rivayetle ilgili olarak şöyle bir nakilde bulunmuştur: “Bir zatın bir dostu varmış. Bu zat cennete girdiğinde bakar ki dostu yok. Cenâb-ı Hak'tan sual eder. Cehennemde olduğu haber verilir. Bu zat kendisinin de cehenneme idhalini (girdirilmesini) yahut dostunun da cennete getirilmesini niyaz ve tazarru eder. Allah onun duasını kabul ile o dostunu da cennete getirir.”³⁹ Hadis yorumunda da anlaşılacağı üzere dost olmaya layık iki varlık vardır. Biri Allah Teâlâ, diğeri de iyi müminlerdir. Müslüman olan ve dinin güzel saydığı iyi davranışlarıyla kendilerini kabul ettiren kimseler seilmeye ve dost edinilmeye elverişli kimselerdir.⁴⁰

“Siz amel edin. Herkes ne için yaratılmışsa onun ameli ona kolay gelir.”⁴¹ İmam Efendi bu hadisi şu şekilde açıklar: “İnsanlar üç gruptur: Ya cehennem, ya cennet ya da Cenâb-ı Hakkın zatına mahsus olmak üzere yaratılmışlardır. Kâfirlerin amellerinin defteri ya sol ya da arkalarından verilir. Müminlerin sağ taraflarından verilecektir. Ehl-i zikir ve muhabbet hesaplarını burada gördüklerinden doğrudan doğruya Allah Teâlâ'ya haşredileceklerinden bunlardan ne sual soracak vardır ne

36 Başar, *İmam Efendi Kimdir*.

37 İmâm Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 26.

38 Müttekî el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, thk. Bekrî Hayyânî, (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1981), 9: 4.

39 İmâm Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 26.

40 Kandemir vd., *Riyâzu's-Sâlihîn*, 2: 588.

41 Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyî, *el-Musannef fi'l-hadis*, thk. Habiburrahman el-'Azâmî, (Pakistan: el-Meclisu'l-ilmî, 2009), 11: 115; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnâûd, (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1999), 1: 200.

de sorulacak şey vardır.”⁴² “Biz zâhir bâtın çalışalım ilâhî emirlere itaat edelim. Yardımcı Allah Teâlâ'dır. Bu yolda tembellik olmaz. İşi yarına bırakma yoktur. Öbür taraf kolay olur.”⁴³

“Gizli bir hazine idim. Bilinmek istedim, mahlûkatı yarattım.”⁴⁴ Sözlükte “gizli hazine, saklı define” anlamına gelen kenz-i mahfî terkiibini Muhyiddin İbnü'l-Arabî “her tür izâfet ve nisbetlerden mücerred kadîm ve ezeli olan Hakk'ın zâtı”, Abdürrezzâk el-Kâşânî ise, “Gaybde saklı bulunan ahadiyyet hüviyeti olup gizli olanların en gizlisidir” şeklinde tanımlamıştır. Burada mutlak anlamda gizli (gayb, sır) olan hüviyete ve zâta kenz-i mahfî denilmesi onun hiçbir zaman bilinmeyeceğini ifade etmek içindir. Burada geçen “istedim” (ahbebtü) muhabbet, “bilinmek” (u'refû) mârifet kökünden geldiği için mutasavvıflar kâinatın yaratılışını muhabbet ve mârifetle açıklamışlardır. Buna göre Hak'tan başka hiçbir şeyin bulunmadığı zamanda Hak bilinmeyi istemiş, böylece ilk olarak sevgiyle tecelli etmiştir (taayyün-i hubbî). Bu sevginin amacı ise bilinmektir (mârifet). Âlemi yaratınca artık O mâruf (bilinen ve tanınan) olmuştur. Fakat bu bilinme sıfat ve isimlerinin zuhur etmesi şeklindedir ve O sadece bu yönden bilinir hale gelmiş, mutlak gayb olan hüviyeti ve zâtı itibariyle yine gizli bir hazine olarak kalmıştır. Allah, kâinat var olmadan evvel ne kadar gizli ise var olduktan sonra da o kadar gizlidir. Bu sebeple mutasavvıflar hadiste geçen, “Gizli bir hazine idim” ifadesini, “Gizli bir hazineyim” şeklinde anlamak gerektiğini, buradaki “idim” kelimesinin zamanı ifade etmediğini önemle belirtmişlerdir. Bu söz, Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla ezelden beri zuhur ve tecelli ettiği, böylece zâtı itibariyle bilinemezken zuhur ve tecellileriyle bilinmekte olduğu, yani bilinirliğinin zât mertebesinde değil isim ve sıfat mertebesinde olduğu anlamına gelir.⁴⁵ İmam Efendi'ye göre “Mazi sığası ile “halaktü” yarattım buyrulur ki, halkın yaratılmasında bir hazinenin aşikâr olduğu anlaşılıyor. Öyle ise bu küfür ve inkâr neden?”⁴⁶

“Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım” şeklindeki rivayet pek çok âlime göre uydurmadır.⁴⁷ Ancak İmam Efendi Allah Resûlünü yüceltmek maksadıyla bu rivayeti kullanmaktan çekinmemiştir. Bu rivayet ile ilgili olarak şunu söylemiştir:

42 İmâm Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 26-27.

43 İmâm Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 126.

44 İbn Teymiye bunun Peygamber sözü olmayacağını, sahih ve zayıf bir senedinin olmadığını ifade etmiştir. Bk. Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ' ve müzilü'l-ilbâs 'amme'stehere mine'l-e'hâdiş 'alâ elsineti'n-nâs*, (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1932), 2: 132.

45 İbrahim Hakkı Aydın, “Kenz-i mahfî”, *TDV. İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 25: 258-259.

46 İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 27.

47 San'ânî mevzu olduğunu ifade etmiştir. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, 2: 164; Bünyamin Erul, “Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru”, *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, (Ankara: TDV. Yayınları, 2008), 421.

“Muhatabı efdal ve ekmel-i mevcûdât ve illet-i gaye-i mükevvenât aleyhi efdalü't-tahiyât mazhar-ı tam sıfat ve muzhir-i hüda-i mutlak Efendimiz hazretlerine ümmet olmak kadar büyük bir şeref olamaz. Ümmet-i Muhammed'in bu büyüklüğü şeref-i peygamberi ve kitaplarının şeref ve büyüklüğüyle sabittir.”⁴⁸

“İnsanlar altın ve gümüş madenleri gibidir. Câhiliye devrinde hayırlılarınız İslâm devrinde de hayırlılarınızdır.”⁴⁹ İmam Efendi, Allah Resûlü'nün diğer madenleri zikretmemesine dikkat çeker. Buna göre bir mümin insan-ı kâmil eline geçince onu aşk ve muhabbet ateşiyle, nefis ve vücûd külçesinden ayırır. Halis altın veya gümüş eder. Ona tuğrayı ilâhî olan “hâzâ abdî” ismi câmiini vurur. Artık bununla Pazar-ı revâca çıkar. Parasız dünya işleri dönmediği gibi “Abdullahsız” da bu âlem kezâ dönmez, durur.⁵⁰

“Kim bir karış hicret ederse cennet ona vacip olur.”⁵¹ Hicret, hiç şüphesiz İslâm tarihinin en önemli olayıdır. İslâm'ın kaderini değiştiren çok mühim bir hadise, ciddi bir dönüm noktasıdır. Müşriklerin uyguladıkları baskı ve zulüm, Müslümanların başka bir yerde toplanıp bir güç merkezi oluşturmalarına ve neticede de devlet düzenine geçmelerine yol açmıştır. Hicretin bir anlamı da her türlü baskı ve zulme karşı direnmek, her şeye rağmen yine de mücadeleyi sürdürmek, asla teslim olmamak, zayıflık ve güçsüzlük bahanesiyle her şeye rıza göstermemektir.⁵² İmam Efendi hadisin zâhirinin açıkça biliniyor olduğunu ifade etmiştir. Ona göre hakikî manası ise azıcık olsun varlığından geçse, ahlâk-ı zemimesinden ahlâk-ı ilâhiyeye zahirinden bătınına halktan Hâlik'a, gafletten huzura ve ünse hicret etse ona vuslat vacib olur.⁵³

“Fakirlik nerdeyse küfür olacaktı.”⁵⁴ İmam Efendi Hz. Peygamber'in iftihar buyurduğu fakr, fakr-ı dünyevî değil fakr-ı hakikî olduğuna dikkat çeker. Diğer bir ifadeyle mâsivâdan fakr olarak Allah ile ganî (zengin) olmaktır fakr-ı hakikidir. Gerek genişlikte gerek darlıkta severek emre imtisal ve yasaklardan çekinmekle beraber gönlünü mevlasını zikir ve fikrine salmak, genişlikte nimetle meşgul olmamak, darlıkta ve genişlikte bulunduğu veçhile sabit ve muhabbetle râsih ve yarışır olmalıdır.⁵⁵

“İhsân Allah'a onu görüyormuşsun gibi kulluk etmendir. Sen onu görmesen

48 İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 27-28.

49 Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, 10: 149.

50 İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 28-29.

51 Kurtûbî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Şur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim Etfeyş, (Kahire: Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, 1964/1384), 5: 347.

52 Cezerî, İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, çev. S. Kemal Sandıkçı, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2008), 19: 190.

53 İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 30.

54 Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ'*, 2: 108.

55 İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 42.

de o seni görmektedir."⁵⁶ İhsân Nebi'ye (s.a.v.) verilmiş cevâmî'u'l-kelimdendir. İbadette ihlâsa ve kulun huşu, hudu ve diğer gerekli hususları eksiksiz yapmakta şânı yüce Rabbinin gözetimi altında olduğunu hatırlıdan çıkarmaması için teşvikte bulunmaktır. Hakikat ehli kimseler sâlihlerle oturup kalkmayı teşvik etmiş ve bu halin kişinin onlara saygısı ve onlardan utanması dolayısıyla eksiltici herhangi bir hale düşmesine karşı bir engel olmasını göz önünde bulundurmuşlardır. Ya gizli ve açık bütün hallerinde sürekli olarak Allah'ın gözetimi altında bulunduğunu hatırlıdan çıkarmayanın hali nasıl olur. Kadı İyâz (ö. 544/1149) "Bu hadis imanın akide olarak kalpte yer etmesi, organların amelleri, içte ihlâsın bulunması, ameller için afet olan hususlardan korunmak gibi görünen ve görünmeyen (zâhir ve bâtın) bütün ibadetler ile ilgili geniş bir açıklamayı kapsamış bir hadistir. Hatta şeriâtın bütün ilimleri de bu hadise râcidir ve ondan dallanıp budaklanır."⁵⁷ demiştir. İmam Efendi de bu hadiste çeşitli sırların bulunduğunu söylemiştir. Burada ihsanın mertebeleri tayin ve tarif edilmiştir. Allah'ı görür gibi kulluk etmek ihsanın bir mertebesidir. "Sen onu görmüyorsan" diğer mertebesidir. "O seni görüyor" ise üçüncü mertebesidir. Öte taraftan kul kendiliğinden Rabbe vuslat edemez ve onu görmek muhâldir.⁵⁸

"Siz dünya işlerini daha iyi bilirsiniz."⁵⁹ İlim adamları der ki: Resûlüllâh'ın "Görüşüme dayanarak" buyurması teşride bulunmak üzere değil de dünya ve dünya geçimi hakkında söyledim demektir. Hz. Peygamber'in kendi içtihadına dayanarak söyleyip de şer'an görüşü olarak belirttiği hususlar gereğince de amel etmek icâb eder. Âlimlerin dediklerine göre Resûlüllâh'ın geçim hususları hakkındaki görüşü ve zannı başkasının gibidir. Böyle bir olayın meydana gelmesi kabul edilmeyecek bir şey değildir, bunda bir eksiklik de yoktur. Buna sebep ise nebilerin bütün gayretlerinin ahiret ile ve ahirete dair bilgiler ile alâkalı olmasından dolayıdır.⁶⁰ Nevevî'nin bu şerhine benzer olarak İmam Efendi de şöyle bir yorumda bulunmuştur: "Öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini bilen risâlet penâh'ın 'Dünya işlerini bilmemesine' yani cehâletine inanmak açık bir hatadır. Elbette bilirler. Risâlet penâh'ın maksadı "Dünyayı bilmenin akıllılık olmadığını anlatmak ve belirtmektir".⁶¹ Yani onlar için öncelik ahiret olmuş, çaba ve gayretlerini ahirete teksif etmişlerdir.

56 Müslim, İmân, 1, 5; Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd), *Sünenü't-Tirmizî*, haz. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, (Riyad: el-Mektebetu'l-me'arif, t.y.), "İmân", 4.

57 Nevevî, *el-Minhâc*, 1: 158.

58 İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 47.

59 Müslim, Fedâil, 141.

60 Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Minhâc şerhu Sahih'i Müslim b. Haccâc*, (Mısır: el-Matba'atu'l-Mısriyye, 1929), 15: 115-116.

61 İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 54.

“Kişi sevdiği ile beraberdir.”⁶² Bu ve bunun gibi hadislerde Allah’ı, Resûlü’nü, sâlih zatları, yaşayan ve ölmüş hayır ehli kimseleri sevmenin fazileti anlaşılmaktadır. Allah ve Resûlü’nü sevmenin faziletinin bir neticesi de her ikisinin emirlerine uymak, yasaklarından uzaklaşmak, şerî adâba riayet etmektir. Sâlih zatlara sevgi beslemekten yararlanmak için onların amelinin aynısını yapmak şart değildir.⁶³ İmam Efendi’nin bu hadisle ilgili yorumu ise şöyledir: “Kişiden kendini sorma, arkadaşından sor. Zira arkadaş arkadaşın karşılığıdır. Her cins kendi cinsiyle uçar. Güvercin, güvercinle şahin şahinle uçar.” Bununla kötü huylu arkadaşta sakınmanın gerekli olduğu anlatılmaktadır. Zira kişi sevdiği ile haşrolunacaktır.⁶⁴

“Din, Allah için sevmek, Allah için sevmemektir.”⁶⁵ İmam Efendi bu hadile ilgili şu şekilde açıklama yapar: “Bu ince meselelerdendir. Bu sevgi hem âfâkî hem de enfüsidir. Nefiste uygulanmadıkça âfâkta tabi ki doğru olmaz. Bu sevgi ve buğz (sevmemek) kişinin işi ve sıfatına aittir. İnsânî kişilik övülmüştür. Zata buğz olamaz. Nefis oldukça Allah için sevmek ve sevmemek sayılamaz. Mutlaka nefis kendinden bir şeyler karıştırır. Sevgi ve buğz bir vücutta bir araya gelmelidir. Bir müdahale ve maksat şeklinde olmalıdır. Kitap ve risalelerle, öğrenmekle, sevgi ve buğz yapılamayacağından, mürşidin terbiyesinden sonra içten Allah’ın öğretmesi ve ilhamıyla olmalıdır. Allah için sevmenin, Allah için sevmemenin mertebeleri ve hududu vardır. Nefis ortadan kalkarsa sevgi olgunlaşır. Cenâb-ı Hak Hz. Mûsa, Hz. Dâvûd ve diğerlerine de kıyamet gününde ‘Benim için ne amel işlediniz’ diye sual buyuracak bunlar da ‘İman ettik tevhid ettik, zikir ve fikirde bulduk, ibadet ettik’ diyecekler. Allah ‘Bunlar sizin içindir. Cennete girmek, cehennemden kurtulmak için, bana vuslat için, benim için benim sevdiğilerimi sevdiniz mi? Benim için sevmediklerimi sevmediniz mi?’ diye ferman buyuracaktır. İşte sırf Allah’a mahsus ibadet budur.”⁶⁶

“Kim ölürse kıyameti kopmuştur.”⁶⁷ İmam Efendi hayrat yapmanın mümkün olmasına rağmen o hayrata râğib ve koşan kimsenin kalmadığına dikkat çekmektedir. Ayrıca salih evlat, ilim öğretmek, talebe yetiştirmenin câri hayırlar olduğunu ifade eder.⁶⁸

“Ben ve ümmetimin muttakileri tekellüften uzaktır”⁶⁹ buyurulmuştur. İmam Efendi’ye göre bazı cahil, gulat-ı sūfiyyenin “Biz ehl-i bâtin olduk bize zâhirin ne

62 Buhârî, “Edeb”, 96; Müslim, “Birr”, 165.

63 Nevevî, *el-Minhâc*, 16: 186.

64 İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 60.

65 Buhârî, “İmân”, 9.

66 İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 63.

67 Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 2: 279.

68 İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 64.

69 Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 1: 201.

lüzumu var?" gibi boş sözleri ve halleri zındıklıktır. Hadis "Muttakilere ibadet-i zâhiriye ve bâtuniye ile amel ve azimet yolu kolay ve külfetsiz olur." şeklinde anlaşılmalıdır. Zira Hz. Peygamber de geceleri ayakları şişinceye kadar ibadet ve taatte bulunduğu bilinmektedir.⁷⁰

"*Bir an tefekkür yetmiş senelik (nafile) ibadetten hayırlıdır.*"⁷¹ İmam Efendi'ye göre bu rivayet sūfiyenin "Hak tarafından bir cezbe ins ve cinnin ameline eşittir." sözüne işaretler. Hakikatte insanın dışı içinden çok uzaktır. Meselâ insan-ı kâmile, mürşidle zahirde (meclisinde, sohbetinde dış ve iç muamelesinde) beraber bulunduğu halde onun hakikat ve manasından da ne kadar uzaktır. "*İlim Çin'de bile olsa alınır*"⁷² hadisi de bu manaya işaretler. Bunun bir işareti de en son insanı kâmilin Çin'de zuhur edeceğidir. Yine burada zikredilen ilim, ilmi ledündür.⁷³

"*Kabir cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur.*"⁷⁴ İmam Efendi, herkesin bu hadisle mütenebbih olması gerektiğini belirterek; vücûd kabrinin, cennet bahçelerinden bir bahçe mi, yoksa cehennem çukurlarından bir çukur mu olduğu üzerinde düşünmeye teşvik eder.⁷⁵ Böylece, kulun dikkatli olması gerektiğini, dünya hayatında nasıl bir hayat yaşarsa ahirette de onun gibi olacağını belirtmektedir.

"*Merhamet etmeyene merhamet olunmaz*"⁷⁶ "*Merhamet edenlere Rahman da merhamet eder. Yerde olanlara merhamet ediniz ki gökte olanlar da size merhamet etsin*"⁷⁷ "مَحْرَمٌ" kökünden bir mastar olan rahmet kelimesi, sözlükte bağışlamak, merhamet etmek, affetmek, şefkat etmek ve ihsânda bulunmak anlamlarına gelmektedir. Ayrıca rahmet, merhamet edilen kimseye ihsan ve iyilikte bulunmayı gerektiren acıma ve yufka yüreklilik manalarını da kapsamaktadır. Müslüman merhamet timsalidir.⁷⁸ İmam Efendi'ye göre şefkatin en büyüğü ise mahlûk-u hüda ve ihvân-ı dinin Cenab-ı Hakk'a teveccüh, ikbal ve ahlâk ile ahlâklanmalarıdır. Allah'ın kurbet ve vuslatlarında garazsız ve ivazsız yardımda bulunmaktır. Bundan daha büyük şefkat ve merhamet olamaz.⁷⁹

"*Şeytan insanın damarlarında kanın dolaştığı gibi dolaşır.*"⁸⁰ Kadı İyaz ve bazı

70 İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 73-74.

71 Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 1: 310.

72 Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 1: 138.

73 İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 76, 105.

74 Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 2: 90.

75 İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 90.

76 Müslim, "Fedâil", 65-66.

77 Ebû Dâvûd, "Edeb", 58.

78 Yavuz Köktaş, *Tüm Yönleriyle Ahlâk Hadisleri*, (Ankara: STS. Yayınları, 2014), 128-130.

79 İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 97.

80 Müslim, "Selâm", 23.

âlimler bu hadisle ilgili şöyle demiştir: “Bunun zâhir anlamı üzere olduğu ve yüce Allah’ın ona insanın içinden kanın ulaştığı yerlere gitme güç ve kudretini vermiş olduğu şeklinde açıklandığı gibi şeytanın çokça aldatıp vesvese vermesinden ötürü istiare yoluyla yapılmış bir anlatım olduğu da söylenmiştir. O da kan nasıl insandan ayrılmıyorsa öylece insandan ayrılmıyor demektir. Bir diğer açıklamaya göre şeytan vesvesesini bedende bulunan oldukça ince deliklere bırakır ve böylelikle vesvese kalbe kadar ulaşır.”⁸¹ İmam Efendi bu hadisi yeme ve içme konusu içerisinde değerlendirmektedir. Ona göre yiyecek ve içekte mutedil olunmalı, yemeği çoğaltmaktan kaçınılmalıdır.⁸² Kur’ân-ı Kerim’de yeme-içme konusuna bir kıstas olarak “Yiyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz. Şüphesiz Allah israf edenleri sevmez.”⁸³ âyeti getirilmiştir. Hz. Peygamber de yeme ve içme konusunda bir ölçü getirmiş, aşırılıklardan uzak olmanın gerektiğini zikretmiştir. XVIII. yüzyılda yaşamış Türk ve İslâm düşünürü olan Erzurumlu İbrahim Hakkı da klasik İslâm inancında az yemenin övülmesini, mensubu olduğu tarikat yolunun bakış açısıyla sentezleyerek, sûfi bir tarzda yorumlamıştır. İbrahim Hakkı’ya göre açlık, insanı bu dünyadan alıp ancak kâmil insanların, peygamberlerin ve meleklerin müşahede edebildiği o üst düzleme çıkararak bir anahtardır.⁸⁴

“Allah âdemoğlunu kendi sûretinde yarattı.”⁸⁵ İbn Hibbân rivayeti “Hz. Âdem’i taltif” olarak değerlendirmiş ve zamirin mercii ile ilgili tartışmaya şu sözleriyle katılmıştır: “...eğer zamir Allah’a râci’ ise bu küfür olur. Çünkü ‘O’nun misli gibi hiçbir şey yoktur.’ Eğer zamir Âdem’e nisbet edilirse, haberin bir faydası yoktur. Zira her şeyin başkası değil kendi sûretinde yaratıldığında şüphe yoktur (...) Bir haberin nakil cihetiyle Hz. Peygamber’e isnadı sahih ise onda tezat bulunmaz. (...) Bizce bu hadis ‘Allah Âdem’i kendi sûretinde yarattı’ ifadesiyle Âdem’in diğer yaratılmışlardan üstün olduğunu açıklamıştır.”

Zamirin merciiinin “Allah” lafzı olduğunu söyleyenlerden bazıları, zamirin Allah’a râci’ olduğunu ve bu izafetle “nâkatullâh”, “beytullâh” izafetlerindeki gibi teşrif ve ihtisâsın murad edildiğini söylemişler, “Allah’ın Âdem için ihtiyar ettiği sûret” anlamını vermişlerdir. Bu tercihi yapanların genellikle Allah’ın yaratmasına sınırlama getiren kelami anlayışa red, İbn Fûrek’e (ö. 406/1015) göre ise Kaderiyye’ye red amacı taşıdıkları gözlenmektedir. Ebu’l-Mu’in en-Nesefî (ö. 508/1115), haberlerin Kitab’ın muhkem nassına muarız olmasına

81 Nevevî, *el-Minhâc*, 14: 157.

82 İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 102.

83 el-Arâf, 7/31.

84 Aytekin Demircioğlu, “İslâm Felsefesinde Açlığa Övgü: Erzurumlu İbrahim Hakkı Örneği”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 4, Cilt 4, Sayı 8, (Güz 2014), 76, 86.

85 Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*; 1: 379. Rivayetin tahriri için bk. Şaban Çiftçi, “Allah Âdem’i Kendi Sûretinde Yaratmıştır” Hadisinin Tahrir ve Değerlendirmesi”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, (Mart/2014), 1-8.

imkân bulunmadığını, zaten vârid olan haberlerin çoğunluğunun âhâd cinsinden olup ilim ifade etmediği için akâid konusunda delil olamayacağını ifade ederek, rivayetteki zamirin mercii konusunda üç ayrı görüşü değerlendirmiştir. Buna göre, Resûlüllâh birini döven adamı nehyetmişti, dolayısıyla zamir Allah'a değil yüzüne vurulan kimseye râcidir. Bir diğer ihtimal ise Âdem'in dünyada görüldüğü şekilde yaratılmış olup cennetten dünyaya indirilişinde Âdem'in sûretinde değişme olmadığına işaret eder. Üçüncü ihtimal de zamirin Allah'a râci olmasıdır ki bu, herhangi bir şeyin insanlara izafesi gibi olmayıp diğer mahlukâta göre insanın sûretinin en güzel şekilde yaratılmış olduğuna işaret etmek üzere ikram ve tafdil ifade eder. "Mesâcid, nâka ve abd" kelimelerinin Allah'a izafesi de bu kabildendir.⁸⁶ İmam Efendi ise bu rivayetin yorumunda, sureti üzerine demenin sıfat-ı rahmanîsi demek olduğunu söylemiştir: "Bu sıfat-ı ilâhîsinden bir örnek insana vedia kıldı. Semi, basar, irade ve kelam gibi afakta da keza asar-ı ilâhisi mevcuttur. Bunlar esma ve sıfat-ı ilâhiyesinin mazharıdır."⁸⁷

"*Din nasihatıdır.*"⁸⁸ Hattâbî (ö. 388/998) bu hadisi şöyle izah etmiştir: "Nasihat birçok anlamı içeren câmi bir kelimedir. Manası, nasihat edilen, iyi olanı kabul etmesi için bütün içtenliği ile gayret etmek demektir. Kelime hakkında şöyle bir söz de vardır. Nasihat en veciz isimlerden ve özlü sözlerdendir. Arap dilinde bu kelimenin anlamını bütününü karşılayacak ve muhtevasını ifade edecek bir kelimedenden müteşekkil anlamlısı yoktur."⁸⁹ İmam Efendi bu hadisle ilgili şunu söylemektedir: "Müslümanların kulaklarında bu mevâiz-i ilâhiye kesildiği günden beri bu belalar da bizim başımıza gelmeye başladı. Emir ve fermân-ı risâlet penâhiye nazaran demek ki nasihat edenlerin nasihat dinleyenlerin dini vardır. Aksi olarak, nasihat etmeyenlerin ve dinlemeyenlerin dini yok demektir. Bu nasıl olur ki böyle oluyor? Nasihat dinlemeye dinlemeye kalp katılaştır. Kalpte kat kat perdeler hâsıl olur. Bir kere insan tamamıyla nefse mağlûb ve mahkûm olarak binnetice -Allah korusun- din de elden gider. Bu cihetle ulemâ ve sâlihler, hususiyile meşâyih ve müşidlerin mahfil ve meclislerine can atmak, kulaklarımızdan ilâhi öğütlerinin kesilmesine razı olmamak ve işittiklerimize âmil olmak lazımdır ki, hem dinimiz hem dünyamızı muhafaza edelim. Hem de bu mahlûkâtın bu bela ve mesâibinden kurtulmaya hizmet etmiş olalım. Yoksa işte hep gitmek üzereyiz."⁹⁰

Hadis yorumlarının ardından İmam Efendi'nin bir sûfi olarak eserinde kullandığı hadislerin geçtiği kaynaklar hakkında bir değerlendirme yapmak

86 Çiftçi, "Allah Âdem'i Kendi Sûretinde Yaratmıştır" Hadisinin Tahric ve Değerlendirmesi", 9-10.

87 İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 2: 181.

88 Ebû Dâvûd, "Edeb", 59.

89 Talat Sakallı, *Hadisler ve Yorumları*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014), 44.

90 İmam Efendi, *Sohbetnâme*, 1: 53-54.

gerekirse, Buhârî ve Müslim gibi en sahih kaynaklarda yer alan hadisler olduğu gibi zayıf ve uydurma rivayetlerin de kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda sufilerin kullanmış oldukları hadislerle ilgili çalışmalar incelendiğinde tasavvufun temel kaynaklarında geçen hadislerin büyük bölümü (yaklaşık % 65) hadisçilerce makbul kabul edilen dokuz ana hadis mecmuasında yer almaktadır. Diğer hadis koleksiyonlarında geçen hadislerin ilavesiyle bu oran % 80'lere ulaşmaktadır. Asılsız, çok zayıf ve bulunamayan hadislerin sayısı ve oranı % 4.29 ile % 38.01 arasında değişmektedir. Her ne kadar sûfiler tarafından bu sahada amel edilmeyen zayıf haberlerle bu oran daha da artsa (+% 21) genel ortalama % 12 ile % 15 civarındadır.⁹¹ Bir başka araştırmaya göre kaynak bakımından kullanılan hadislerin yarısından biraz fazlasının dokuz ana hadis mecmuasında yer aldığı ifade edilmiştir. Makbûl sayılan hadislerin, merdûd sayılan hadislerin oranından az olduğu belirtilmiştir.⁹²

Sonuç

İmam Efendi son yüzyılda Erzurum'da doğmuş olmakla birlikte Elazığ'ın târihi ve kültürel yönden önemli yerleşimleri olan Harput ve Palu'da yaşamış askeri, dinî ve tasavvufî alanda etkili bir şahsiyettir. Yapmış olduğu sohbetlerden oluşan *Sohbetnâme* adlı eserinde âyet ve hadisleri kullandığı ve bunlarla ilgili olarak çeşitli yorumlarda bulunduğu görülmektedir.

Sûfiler kendi görüş ve düşüncelerini teyid etmek maksadıyla Kur'an ve hadisten deliller aramaya yönelmişler, âyet ve hadislerde düşüncelerine uygun anlam yoksa nasları o görüş istikametinde kendilerine has metotlarıyla te'vil etmişlerdir. Kur'an ve sünnetin anlaşılma ve uygulamasında kendilerine mahsus farklı yorum ve görüşlerin sahibi olmuşlar ve bazen zorlama te'villere de başvurmuşlardır. İmam Efendi'nin mutasavvıf bir kişilik olması hasebiyle hadis şerhlerinde batınî yorumlarda bulunduğu görülmektedir. Onun mezkûr eserinde tasavvuf kitaplarının genel karakteristiği olarak sahih rivayetlerin yanında zayıf ya da uydurma rivayetlerin de kullanıldığı görülmektedir. Bu hadislerin sahihliği konusunda İmam Efendi'nin bir muhaddis kimliğiyle değil mutasavvıf sıfatıyla hareket ettiği görülmektedir. O, maksada uyan ve tasavvufî anlayışı en güzel şekilde anlatan rivayetleri kullanmakta bir sakınca görmemiştir.

91 Bilal Saklan, "Tasavvufun Kaynağı Olarak Sünnet", *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, (Ankara: TDV. Yayınları, 2008), 73-74.

92 Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, (Ankara: TDV. Yayınları, 2013), 427.

Kaynakça

- Abdürrezzâk**, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *el-Musannef fi'l-hadis*, thk. Habiburrahman el-'Azâmî, Pakistan: el-Meclisu'l-ilmî, 1430.
- Aclûnî, İsmâîl** b. Muhammed, *Keşfü'l-ḥafâ' ve müzîlü'l-ilbâs 'amme'stehere mine'l-eḥâdîs 'alâ elsineti'n-nâs*, Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1932/1351.
- Ahmed b. Hanbel**, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, Kahire: Dâru'l-hadis, 1995/1416.
- Aydın**, İbrahim Hakkı, "Kenz-i mahfî", *TDV. İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 25: 258-259.
- Aydoğmuş**, Günerkan, *Harput Kültüründe Din Âlimleri*, Elazığ: Manas Yayınları, 2009.
- Başar**, Ahmed, İmam Efendi Kimdir, <http://www.gulzarihacegandergisi.com/component/k2/imam-efendi-kimdir.html> (eriş. tar. 3 Haziran 2018).
- Buhârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Câmi'u'l-müsnedi's-sahihi'l-muhtasar min umûri Resûlillâhi sallallahü 'aleyhi ve sellem ve sünenihi ve eyyâmih*, thk. Şu'ayb Arnaût vd., Beyrut: er-Risâletu'l-âlemiyye, 1432/2011.
- Cezerî**, İbnü'l-Esir, *Câmi'u'l-usûl*, çev. S. Kemal Sandıkçı, İstanbul: Ensar Yayınları, 2008.
- Çakan**, İsmail Lütfi, *Hadis Usûlü*, İstanbul: İFAV. Yayınları, 2009.
- Çiftçi**, Şaban, "Allah Âdem'i Kendi Süretinde Yaratmıştır" Hadisinin Tahric ve Değerlendirmesi", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, (Mart/2014), 1-20.
- Demircioğlu**, Aytekin, "İslâm Felsefesinde Açlığa Övgü: Erzurumlu İbrahim Hakkı Örneği", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 4, Cilt 4, Sayı 8, (Güz 2014), 73-88.
- Ebû Dâvûd**, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen*, (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1409/1988.
- Efendioğlu**, Mehmet, "Sahâbe", *TDV. İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 35: 491.
- Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, İstanbul: İFAV. Yayınları, 2014.
- Erdem**, Bünyamin, *Şeyh Mahmud-u Sâminî Hazretleri*, Elazığ: Örnek Ofset, t.y.
- Erul**, Bünyamin, "Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru", *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, Ankara: TDV. Yayınları, 2008, 419-435.

- Hatîb**, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, thk. Zekeriyya Umeyrât, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2012/1433.
- Hindî**, Müttekî, *Kenzu'l-ummâl*, thk. Bekrî Hayyânî, Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1981/1401.
- İbn Hacer**, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, thk. Sıdkı Cemil el-Attâr, Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1421/2001.
- İbn Mülakkîn**, Sirâcuddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed eş-Şafîî, *et-Tavdîh li şerhi'l-Câmi'i's-sahîh*, Dimeşk: Dâru'n-nevâdir, 2008.
- İbnü's-Salâh**, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs*, thk. Nûreddîn İtr, Dimeşk: Dâru'l-fıkr, 2012/1433.
- İmam Efendi**, *Sohbetnâme*, haz. Cemalettin Emiroğlu, Ankara: Gelişim Matbaası, 1983.
- Kandemir**, M. Yaşar v.dğr., *Riyâzu's-Sâlihîn*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- Karataş**, Mustafa, *Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Sayısı*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.
- Köktaş**, Yavuz, *Tüm Yönleriyle Ahlâk Hadisleri*, Ankara: STS. Yayınları, 2014.
- Kurtûbî**, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Ḳur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim Etfeyş, Kahire: Dâru'l-kütübî'l-Mısriyye, 1964/1384.
- Müslim**, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2010/1430.
- Nevevî**, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Minhâc şerhu Sahîh'i Müslim b. Haccâc*, Mısır: el-Matba'atu'l-Mısriyye, 1929.
- Nuh**, Seyyid Muhammed, *Sahâbe Neslinin Hadis İlmîne Katkıları*, çev. Mehmet Eren, İstanbul: Ravza Yayınları, 2010.
- Okiç**, M. Tayyip, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1959.
- Özerol**, Nazmi, *Şeyh Osman Bedreddin Divançesi (Sâminî Mecmu'ası)*, Elazığ 2015.
- Sakallı**, Talat, *Hadisler ve Yorumları*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014.
- Saklan**, Bilal, "Tasavvufun Kaynağı Olarak Sünnet", *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, Ankara: TDV. Yayınları, (2008), 65-77.
- Soysaldı**, İhsan, "Osman Bedrüddîn Erzürümlü'nün (ö. 1924) Tasavvufî Şahsiyeti", *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, Elazığ, (23-25 Mayıs 2013), 403-412.

“Osman Bedrüddîn Erzurûmî'nin (ö. 1924) Tasavvuf Felsefesi Üzerine Bir İnceleme”, *Tasavvuf İlmî Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, (2003), 273-282.

“İmam Efendi'nin Öğretilerinde Tasavvufî Yorumlar”, *Fırat Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, Elazığ, (14-16 Mayıs 2015), 63-74.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-evsat*, thk. Târik b. İvadullah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1994/1415.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd), Sünenü't-Tirmizî, haz. Muhammed Nâsîrüddîn el-Elbânî, Riyad: el-Mektebetu'l-me'arif, t.y.

Türkmen, Enver, *Osman Bedrüddin Erzurumi'nin Gülzar'ı Sâminisin'de Bulunan Ayetlerin Tasavvufî Yorumları ve Ruhul-Beyân Adlı Tefsirle Karşılaştırılması*, yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, 2007.

Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDV. Yayınları, 1996.

Ülger, Nevzat, “Harput'ta Yetişen İlim Adamları (Yukarı Şehir'in Işık İnsanları)”, *Fırat Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, Elazığ, (14-16 Mayıs 2015), 381-395.

Yardım, Ali, “Ashâb Bilgisinin Temel Kaynakları ve Tirmizî'nin Tesmiyetu Ashâbi'n-Nebisi”, *DEÜİFD.*, İzmir, (1985), 2, 247-348.

Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara: TDV. Yayınları, 2013.

Yılmaz, Hasan Kamil, *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi*, İstanbul: İFAV. Yayınları, 1990.